

University of Shahid Beheshti
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran

Vol 17, No 1, spring & summer 2024

ISSN: 2008-7357

E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2024.233753.1279>

Research Paper

Safavid Foreign Trade and the Commercial Competition of the English and Dutch East India Companies (The periods of Shah Safi and Shah Abbas II)

1. Anvar Khalandi

1. Assistant Professor, History Department, Faculty of Literature and Human Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: a_khalandi@sbu.ac.ir

Received: 2023/11/11 PP 21- 24 Accepted: 2024/04/11

Abstract

As trade in the Indian Ocean became a branch of global maritime trade, Safavid Iran entered this arena due to its proximity to the Persian Gulf. The English and Dutch East India Companies were born in the first half of the 17th century to take over the exclusive trade of the East and went to the eastern lands, including Iran. Shah Abbas I entered them into Iran's economic and commercial circuit by signing a contract and granting privileges to use the commercial competition between them for the prosperity and prosperity of the country's economy. The competition of these two companies to take over Iran's exclusive trade continued after Shah Abbas. The present article seeks to clarify the effective factors in the competition between British and Dutch East India companies in the Shah Safi and Shah Abbas II periods by using a descriptive-analytical method and using Iranian and non-Iranian sources. The findings of this research show that the annulment of the silk export monopoly by Shah Safi, commercial contracts of the Iranian government with companies, cash (liquidity), British and Dutch wars in Europe and the Persian Gulf, The export and import of these companies were effective factors in the commercial competition of companies during the period of Shah Safi and Shah Abbas II. Also, the Dutch East India Company was commercially superior to the English Company due to having more liquidity, higher diplomatic power in negotiations with the Safavid court, and better-equipped commercial-military ships.

Keywords: Iran, Safavids, Trade, Commercial Competition, English East India Company, Dutch East India Company.

Citation: Khalandi, Anvar. 2024. *Safavid Foreign Trade and the Commercial Competition of the English and Dutch East India Companies (The periods of Shah Safi and Shah Abbas II)*, Journal of Iran History, spring and summer, Vol 17, no 1, PP 21-24.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

INTRODUCTION

While in recent years, there has been a growing trend of examining World War II and investigating its causes, backgrounds, and outcomes, many documents and records related to Iran are still preserved in archival centers in the form of data, which can provide a clear narrative of Iran's situation during and after the war. The present research aims to investigate the conditions of Iran in this period through the lens of the postal and telegraph situation, relying on the available documents in Iranian archival sources. This article seeks to answer the following questions: What were the effects of the Tripartite Agreement imposed on Iran, as a result of the occupation during World War II on the state of Iran's postal and telegraph services? What was the significance of interference in postal and telegraph services for the Allied governments? How did the Iranian government react to foreign interference? This research endeavors to provide clear answers to these questions by using documents and analyzing historical data.

INTRODUCTION

So far, no independent and comprehensive research has been done on this issue. Despite this, some Iranian and non-Iranian researchers have dealt with the general aspects of the commercial competition between British and Dutch East India companies, most of them have described the relations between Iran and the companies in the given period and the influential factors in this commercial competition. Between 1629 and 1666, the companies in Iran did not analyze the issue from this point of view. As an example, Aqeil in the International Competition in the Persian Gulf 1622-1763, has only briefly mentioned the commercial competition between companies during the period of Shah Safi and Shah Abbas II. Matthee, in "the Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730", has provided valuable information about the competition of these companies, and his information is based on archival documents of the British and Dutch East India Companies, but he has not covered all the factors influencing this competition. Steensgaard in *Carrac Carvans and Companies: the structural crisis in Europe*, mostly deals with the export and import of companies, and Floor in *The Dutch and the Persian silk trade*, deals with the competition of this company only by relying on silk trade

METHODOLOGY

The historical nature of this research requires that the work method be based on the descriptive-analytical method. In this method, the researcher first deals with the scientific description of an event and then explains their cause,

interpretation, and explanation, that is, he answers both the why and the how. Therefore, this research, firstly, deals with the commercial competition between the East India companies of England and the Netherlands in the period of 1629-1666, and then the effective factors in this competition are mentioned analyzed, and explained. The method of collecting information is archival and documentary and data collection is mainly done through books, databases, electronic libraries, and Internet and university sites. Since books and libraries, documents and correspondence, and other tools of the present research due to the nature of the subject were available, it was able to fulfill the purpose of the research.

RESULT AND DISCUSSION

Several factors played a role in the commercial competition of companies in Iran during the period of Shah Safi and Shah Abbas II. Abolition of the silk export monopoly by Shah Safi, although at the beginning it was the desire of the companies, especially the Dutch East India Company, to close heavy duties on the purchase of silk from the open market, the companies bought silk from the king in the same traditional way. In this regard, they had to make a contract with the Safavid court. Among the three types of contracts of the Safavids with companies, the contract that dealt with the court and based on which it had terms and conditions regarding the sale of Iranian silk in exchange for goods or a part that was traded in cash, was more important. In this context, the Dutch East India Company, due to its higher diplomatic power and greater bargaining power, made more favorable contracts with Iran than its rival, the British East India Company, and limited the activities of the English company to a large extent. One of the other problems of the English company that they could not overcome during this period was the lack of liquidity. In addition to the fact that they could not buy silk from the open market due to lack of cash, they also had problems in trading with the Safavid court.

Because at least a quarter of their purchases should be made in cash, while the Dutch East India Company had no problem paying in cash due to the sufficient capital it had and was more organized and rich than the English company. Besides trading with the Safavid court, he also bought and exported silk from the open market. The wars between England and Holland in the second half of the 17th century, which had their roots in trade, affected the competition of these companies in Iran. The effect of this war was that the Dutch East India Company caused damage to the British company's merchant ships and practically stopped their trade in the Persian Gulf for several years. Despite the ban that was established during the reign of Shah Abbas II, the Dutch company

continued to issue them. The English company was not very successful in this field due to a lack of liquidity.

CONCLUSIONS

The results of this research show that the revocation of the silk export monopoly by Shah Safi, commercial contracts of the Iranian government with companies, cash (liquidity), British and Dutch wars in Europe and the Persian Gulf, the export and import of these companies were the most effective factors in the commercial competition of companies during the periods of Shah Safi and Shah Abbas II. Also, the Dutch East India Company was commercially superior to the English Company due to having more liquidity and higher diplomatic power in negotiations with the Safavid court. In general, the Dutch East India Company, due to its more facilities and more speculative and seductive policies, got along better with the officials of the Safavid trade affairs, and therefore, between the years 1629 and 1666, it took the first place in trade with Iran.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۳
شاپا الکترونیکی: 2588-6916
شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2024.233753.1279>

مقاله پژوهشی

تجارت خارجی صفویان و رقابت تجاری کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند (دوره شاه صفی و شاه عباس دوم)

۱. انور خالندی

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: a_khalandi@sbu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۳ صص ۲۵-۵۰ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۱

چکیده

با تبدیل بازرگانی در اقیانوس هند به شاخه‌ای از تجارت دریایی جهانی، ایران عصر صفوی هم به دلیل نزدیکی به خلیج فارس وارد این عرصه گردید. کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در نیمه اول قرن هفدهم میلادی با هدف در دست گرفتن تجارت انحصاری شرق متولد و راهی سرزمین‌های شرقی از جمله ایران شدند. شاه عباس یکم با عقد قرارداد و اعطای امتیازاتی آنان را وارد مدار اقتصادی و تجاری ایران کرد تا از رقابت تجاری آنها برای رونق و شکوفایی اقتصاد کشور استفاده کند. رقابت‌های این دو کمپانی برای تسلط بر تجارت انحصاری ایران پس از شاه عباس نیز ادامه یافت. مقاله حاضر، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع ایرانی و غیرایرانی، در پی روشن ساختن عوامل مؤثر در رقابت کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند لغو انحصار صادرات ابریشم توسط شاه صفی، قراردادهای تجاری دولت ایران با کمپانی‌ها، پول نقد (نقدینگی)، جنگ‌های انگلستان و هلند در اروپا و خلیج فارس، و صادرات و واردات این کمپانی‌ها از عوامل مؤثر در رقابت تجاری کمپانی‌ها در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم بودند. در این رقابت تجاری کمپانی هند شرقی هلند به دلیل دارا بودن نقدینگی بیشتر، قدرت چانه‌زنی و دیپلماسی بیشتر در مذاکرات با دربار صفوی و مجهزتر بودن کشتی‌های تجاری-نظامی بر کمپانی انگلیسی برتری داشت.

واژه‌های کلیدی: ایران، صفویان، تجارت، رقابت تجاری، کمپانی هند شرقی انگلیس، کمپانی هند شرقی هلند

استناد: خالندی، انور. ۱۴۰۳. تجارت خارجی صفویان و رقابت تجاری کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند (دوره شاه صفی و شاه عباس دوم)، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۷، شماره ۱، ۲۵-۵۰.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

اکتشافات جغرافیایی و به دنبال آن گسترش سرزمینی توسط اروپاییان بر عرصه اقتصادی نیز اثر گذاشت و بر تعمیق بحران میان دولت‌های اروپایی افزود. بنابراین، میان اروپاییان بر سر محموله‌های وارداتی از آسیا رقابت‌های سختی در گرفت (فوگل، ۱۳۹۳، ۶۲۷/۱-۶۲۸). افزایش حجم و تعدد مناطق تجاری اروپایی و افزایش سرمایه در گردش، از عوامل اصلی پدیدآورنده عصر جدید سرمایه‌داری بازرگانی در اقتصاد جهانی بود (همان، ۶۲۷). سلطه بر دریاهاى آزاد نیز که از قرن پانزدهم میلادی شروع شده بود، موجب برتری جهانی اروپا از نظر سیاسی و اقتصادی شد که تا چندین قرن ادامه داشت (برودل، ۱۳۷۲، ۴۰۲). علاوه بر اینها، باید به نقش مذهب هم اشاره کرد. پس از اصلاحات مذهبی در اروپا، دو کشور انگلستان و هلند پروتستانی شدند و هلند از میان فرقه‌های پروتستان، آیین کالونیسیم را پذیرفت، آیینی که روحیه تجارت را ترغیب می‌کرد (ویر، ۱۳۸۵، ۴۸). بنابراین، اخلاق پروتستان با روحیه سرمایه‌داری مطابقت پیدا کرد، چنانکه ویر معتقد است کالونیسیم نیرو و انگیزه کارفرمای سرمایه‌داری را فراهم کرد (همان، ۷). در حقیقت، باوری که در سده‌های شانزدهم و هفدهم به کشمکش‌های سیاسی، فرهنگی و حتی اقتصادی در پیشرفته‌ترین کشورهای متمدن سرمایه‌داری، یعنی هلند و انگلستان و فرانسه، دامن زد، کالونیسیم بود (همان، ۱۱۶). اما هلندی‌ها در نشان دادن تساهل مذهبی بی‌نظیر بودند و جوامع کاتولیک و سایر فرقه‌های پروتستانی و حتی یهودیان در هلند، و مخصوصاً آمستردام، احساس آزادی نسبی می‌کردند (فوگل، ۱۳۹۳، ۷۰۹/۲). این امر یکی از عوامل موفقیت هلندی‌ها در تجارت و بازرگانی بود. آمستردام بهشت اقلیت‌های مذهبی شد و شماری از پناهندگان ثروتمند را با پول کافی برای سرمایه‌گذاری در خود جای داد (همان، ۷۱۱). این تحولات موجب شد بورژوازی تجاری در غرب شکل بگیرد و اروپاییان به سوی شرق، از جمله ایران، سرازیر شوند.

ایران به دلیل موقعیت استراتژیک خود از قدیم کانون تجارت شرق و غرب بود. اهمیت این مرکزیت با تأسیس حکومت صفویان در اوایل قرن دهم هجری/شانزدهم میلادی و همزمانی آن با تحولات اقتصادی در غرب بیشتر شد. در تاریخ اقتصادی جهان، قرن هفدهم میلادی قرن تولد کمپانی‌هاست. چشم‌انداز سهم بردن از تجارت پرسود ادویه آسیا، انگلیسی‌ها و هلندی‌ها را بر آن داشت تا وارد تجارت در آن سوی دماغه آمیدنیک شوند و تجارت انحصاری شرق را به دست گیرند. رسیدن آنها به سواحل خلیج فارس در اوایل قرن یازدهم هجری/هفدهم میلادی، نقطه آغاز روابط طولانی‌مدت نخبگان سیاسی و اقتصادی ایران با بنگاه‌های تجاری است که مجهز به اشکال جدیدی از دانش و قدرت بودند.

کمپانی هند شرقی انگلیس^۱ (E.I.C) پس از استقرار در هند در دهه اول قرن هفدهم میلادی، به دلیل مستعد بودن شرایط تجاری ایران و نیز موقعیت استراتژیکی آن به دلیل نزدیکی به خلیج فارس، این کشور را برای فعالیت‌های تجاری خود انتخاب نمود و با جلب نظر شاه عباس یکم (حک: ۹۹۶-۱۰۳۸ ق/ ۱۵۸۷-۱۶۲۹ م) که در اندیشه رونق بخشیدن به تجارت خارجی ایران به ویژه از راه تجارت ابریشم بود، وارد مدار اقتصادی و تجاری ایران گردید. شاه عباس به منظور برقراری موازنه قدرت و کاستن از نفوذ کمپانی هند شرقی انگلیس و استفاده از رقابت میان کمپانی‌های تجاری، در سال ۱۰۳۳ ق/ ۱۶۲۳ م قراردادی با کمپانی هند شرقی هلند^۲ (V.O.C) امضا نمود. کمپانی هلند که به نظر می‌رسید ثروتمندتر و سازمان‌یافته‌تر از کمپانی انگلیسی باشد، قصد داشت منافعی را که به زیان پرتغال به دست آورده یکپارچه کند و از ثروت‌های شرق دور بهره‌برداری نماید. متنفذان ثروتمند و صاحب اختیار این کمپانی بر حکومت هلند نیز مسلط بودند. بنابراین، این کمپانی نه تنها انحصار تمام تجارت آسیا را به خود اختصاص داد، بلکه حق اعلان جنگ و اعطای پیمان صلح و جنگ و تأسیس بنگاه‌های تجاری و نظامی را در دست گرفت (فوگل، ۱۳۹۳، ۷۱۸/۲). غالباً سده هفدهم میلادی را به دلیل تفوق تجاری هلندی‌ها، عصر زرین جمهوری هلند خوانده‌اند (همان، ۷۱۸).

ایران عصر صفوی از این زمان محل رقابت تجاری این دو کمپانی گردید و این رقابت‌ها در دوره شاه صفی (حک: ۱۰۳۸-۱۰۵۲ ق/ ۱۶۲۹-۱۶۴۲ م) و شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق/ ۱۶۴۲-۱۶۶۶ م) تداوم یافت. در این دوره، همانند دوره شاه عباس یکم، قراردادهای تجاری بر مبنای ابریشم بود. ابریشم منبع محوری کسب درآمد حکومت صفویان و کالای اساسی در مراودات تجاری میان ایران و کمپانی‌های هند شرقی به شمار می‌رفت.

مقاله حاضر در پی پاسخگویی به این سؤال است که چه عواملی در شکل‌گیری و تداوم رقابت تجاری میان کمپانی هند شرقی انگلیس و هلند در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم تأثیرگذار بودند؟ لغو انحصار صادرات ابریشم توسط شاه صفی، قراردادهای تجاری دولت ایران با کمپانی‌ها، دارا بودن پول نقد (نقدینگی)، جنگ‌های انگلستان و هلند در اروپا و خلیج فارس، صادرات و واردات کالا توسط کمپانی‌ها از عوامل مؤثر در رقابت تجاری کمپانی‌های انگلیسی و هلندی در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم بودند. البته کمپانی هند شرقی هلند در این دوره قدرت برتر تجاری ایران بود. این کمپانی به دلیل دارا بودن نقدینگی و سرمایه بیشتر، داشتن کشتی‌های مجهز تجاری-نظامی و برخورداری از قدرت دیپلماسی و چانه‌زنی بیشتر در مذاکرات با دربار صفوی، از نظر تجاری بر کمپانی انگلیسی برتری داشت.

1. The English East India Company

2. Verenigde Oostindische Compagnie

تاکنون پژوهشی مستقل و جامع در باب این موضوع انجام نگرفته است. با وجود این، برخی از پژوهش‌های ایرانی و غیرایرانی به کلیاتی از رقابت تجاری میان کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند پرداخته‌اند. نوائی (۱۳۸۷) در کتاب *روابط سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه* به صورت گذرا و توصیفی به روابط میان صفویان و این کمپانی‌ها اشاره کرده است. فلسفی (۱۳۱۶) نیز در کتاب *تاریخ روابط ایران و اروپا مناسبات این کمپانی‌ها با دربار صفوی* را به اختصار بررسی کرده است. یکی از پژوهش‌های جدید اثر برازش (۱۳۹۲) با عنوان *روابط سیاسی و دیپلماتیک ایران و جهان در عهد صفویه* است که حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره روابط میان شاه صفی و شاه عباس دوم با کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند است. نویسنده کتاب سعی کرده توصیفی وقایع‌نگارانه از مناسبات به دست دهد که گرچه فاقد تحلیل است، اما به دلیل استناد به منابع متنوع و متعدد شایان توجه است. لوفت (۱۳۸۰) نیز در کتاب *ایران در عهد شاه عباس دوم* به روابط میان این شاه و کمپانی‌های هند شرقی می‌پردازد و به رقابت تجاری این کمپانی در عصر شاه عباس دوم اشاراتی دارد. کتاب لوریمر (۱۳۸۸) با عنوان *وقایع‌نگاری خلیج فارس اثر ارزنده‌ای* است که به صورت سال‌شمار با تکیه بر تجارت دریایی خلیج فارس و نقش کمپانی‌ها در این تجارت تدوین شده است. این اثر به‌رغم داشتن اطلاعات درخور توجه، فاقد تحلیل و منابع مورد استفاده است. عقیل (۱۳۹۱) در کتاب *رقابت بین‌المللی در خلیج فارس ۱۶۲۲-۱۷۶۳* به رقابت تجاری میان این کمپانی‌ها در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم با استفاده از منابع مستند اشاره کرده که حاوی اطلاعات ارزشمندی است. فریر (۱۳۸۰) در مقاله «تجارت در دوره صفویان»، مندرج در *تاریخ ایران دوره صفویان* از مجموعه تاریخ کمبریج، ضمن اینکه اوضاع تجارت خارجی صفویان را بررسی کرده، به شیوه‌های تجارت کمپانی‌ها و رقابت آنها در حوزه صادرات و واردات کالاها پرداخته است. به باور او، کمپانی هند شرقی هلند در این دوره مقام اول را در تجارت خارجی ایران داشته است. از میان پژوهش‌های متعددی که متی انجام داده است می‌توان به کتاب *سیاست تجاری در ایران عصر صفوی: ابریشم در برابر نقره (۱۶۰۰-۱۷۳۰)* (۱۴۰۱) اشاره کرد. حجم اطلاعاتی که متی در مورد رقابت تجاری کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در این بازه زمانی به دست داده، شایان توجه بسیار است. اطلاعات او متکی بر اسناد و مدارک آرشیوی کشورهای انگلستان و هلند است که از دسترسی محققان ایرانی به دور مانده و این مسئله دلیلی بر اهمیت و متمایز بودن پژوهش‌های متی در این حوزه است. احمدی و زارعیان جهرمی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی شیوه تجارت کمپانی‌های هند شرقی و تأثیر آن بر تجارت دریایی خلیج فارس در عصر صفویه» به رقابت تجاری این کمپانی در ایران عصر صفوی پرداخته و شیوه تجارت این کمپانی را بر رونق و پیشرفت تجاری بندر خلیج فارس در این دوره

مؤثر دانسته‌اند.

کتاب استیونز گارد، مورخ دانمارکی، با عنوان *Carrac Carvans and Companies: the structural crisis in the European (1973)* نیز به دلیل دسترسی نویسنده به بایگانی کمپانی‌ها حائز اهمیت است. نویسنده در این اثر به بخشی از رقابت تجاری این کمپانی‌ها اشاره کرده و به ویژه اطلاعات درخوری دربارهٔ میزان صادرات و واردات کمپانی‌ها، به خصوص در زمینهٔ صادرات ابریشم، در دورهٔ شاه عباس یکم، شاه صفی و سال‌های آغازین حکومت شاه عباس دوم به دست داده است. فلور (۱۹۹۶) در مقالهٔ "The Dutch and the Persian Silk Trade" براساس آرشیوهای کمپانی هند شرقی هلند به رقابت این کمپانی‌ها با تکیه بر تجارت ابریشم پرداخته است. "Safavid Iran search for Silver and Gold" عنوان مقالهٔ مشترکی از فلور و کلاوسون (۲۰۰۰) است. نویسندگان با تکیه بر مسئلهٔ کمبود مسکوکات طلا و نقره در ایران و تلاش حکومت صفوی برای رفع این نقیصه در پرتو تجارت با کمپانی‌های هند شرقی، رقابت این کمپانی‌ها را در خروج این مسکوکات از ایران بررسی می‌کنند. همچنین فلور (۲۰۲۲) در مقالهٔ "Trade in Safavid Iran" به موضوع تجارت در ایران عصر صفوی به ویژه تجارت خارجی می‌پردازد و در پرتو آن اشاراتی به رقابت کمپانی‌ها در عرصهٔ تجاری ایران دارد. هدف مقالهٔ حاضر، فارغ از مواردی که برشمرده شد، بررسی روابط میان کمپانی‌ها با دربار صفوی نیست، بلکه بررسی عوامل تأثیرگذار در رقابت تجاری میان کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در بازهٔ زمانی مورد بررسی این پژوهش است که عموماً مورد توجه پژوهشگران نبوده است و می‌تواند کمبود پژوهشی در این زمینه را تا حدودی برطرف نماید. روش پژوهش به لحاظ ماهیت موضوع که تاریخی است، در مرحلهٔ گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و در مرحلهٔ بررسی و تبیین موضوع به شیوهٔ توصیفی-تحلیلی بوده است.

عوامل مؤثر بر رقابت تجاری کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند

۱. لغو انحصار صادرات ابریشم توسط شاه صفی

ابریشم با ارزش‌ترین محصول صادراتی ایران در دورهٔ صفوی بود^۱ که شاه عباس یکم در سال ۱۰۲۸ق/۱۶۱۹م صادرات آن را در انحصار خود درآورد. استاینمن، محقق انگلیسی، در مورد تجارت ابریشم در قرن هفدهم میلادی معتقد است که تجارت ابریشم عنصر مهمی در تاریخ اقتصادی جهان در طی دوره‌ای است که مورخان غربی آن را دورهٔ توسعه و گسترش نامیده‌اند (Steinmann, 1987, 68). این سیاست شاه عباس مورد توجه نویسندگان غربی قرار گرفته است. استاینمن تسلط شاه بر تجارت

۱. کاتف، سیاح روسی، از ابریشم به عنوان کالای نقش‌دار نام می‌برد (کاتف، ۲۵۳۶، ۱۲).

ابریشم را بخشی از تمرکزگرایی او می‌داند (Ibid) و متی افزایش درآمد از طریق به حداکثر رساندن ورود طلا و نقره به ایران را هدف اصلی این سیاست شاه قلمداد می‌کند (متی، ۱۳۸۸، ۱۶۱). فریر منافع مالی را چندان در این تصمیم شاه دخیل نمی‌داند (فریر، ۱۳۸۰، ۲۷۴). اما رونق اقتصادی حاصل از این سیاست در این دوره نشان می‌دهد که انحصار صادرات ابریشم شیوه‌ای موفقیت‌آمیز بوده است. حتی سر توماس هربرت، از اعضای هیئت سفارت انگلستان در ایران عصر شاه عباس یکم، و شاردن این سیاست شاه را تحسین کرده‌اند (شاردن، ۱۳۷۴، ۸۹۹/۲؛ Herbert, 2005, 123).

شاه صفی این سیاست را لغو کرد. مورخان درباری صفویان، این اقدام شاه را خیرخواهانه، با هدف رعیت‌پروری و جلب نظر مردم و بهبود وضعیت تجار و تولیدکنندگان ابریشم قلمداد کرده‌اند (خواجگی اصفهانی، ۱۳۶۸، ۳۹؛ سوانح‌نگار تفرشی، ۱۳۸۸، ۲۲۳؛ حسینی استرآبادی، ۱۳۶۴، ۲۳۶). البته این سیاست به این معنا نبود که دیگر شاه در تجارت ابریشم دخالتی نمی‌کند، زیرا کمپانی هند شرقی انگلیس و هلند همچنان طبق قرارداد می‌بایستی ابریشم مورد نظر خود را از شاه خریداری می‌کردند. با وجود این، کمپانی‌ها از شرایط جدید خشنود نبودند. تجار کمپانی انگلیس معتقد بودند این کار نوکیسگان را وارد بازار خواهد کرد. آنها آرامنه و تجار گیلان را محرک شاه صفی در اجرای این سیاست می‌دانستند (فریر، ۱۳۸۰، ۲۴۷-۲۴۸). به گفته فلور، لغو انحصار تجارت ابریشم به این دلیل نبود که شاه صفی نسبت به شاه عباس به پول کمتری نیاز داشت، بلکه انحصار صادرات ابریشم با فروش قراردادهای منعقدشده بین ایران و کمپانی‌ها ترکیب می‌شد که برای خزانه شاهی سودآوری کمتری داشت و در واقع بیشتر مشکل‌ساز بود تا اینکه سود و منفعتی داشته باشد. انحصار تجارت ابریشم در دوره شاه عباس بیشتر به این دلیل اهمیت داشت که پرتغالی‌ها به عنوان واسطه (دلال) حذف می‌شدند (Floor, 2006, 234-235).

به نظر می‌رسد آرامنه جلقا بیشترین نفع را از کاهش نقش شاه در تجارت می‌بردند و تجارت آزاد را بر ارتباط با دربار سلطنتی که محدودیت‌هایش بر مزایایش می‌چربید، ترجیح می‌دادند. الغای انحصار صادرات ابریشم با نفوذی که آرامنه توانستند بر حکومت جدید اعمال کنند، در ارتباط بود (متی، ۱۴۰۱، ۲۳۹). پیامد این سیاست، کاهش درآمد شاه صفی از تجارت ابریشم بود، اما او برای جبران، عوارض سنگینی بر خرید ابریشم از بازار آزاد وضع کرد (اولثاریوس، ۱۳۶۳، ۳۲۰). همین مسئله سبب شد کمپانی‌ها، به ویژه کمپانی هند شرقی انگلیس، به دلیل کمبود پول نقد، تمایل چندانی به خرید ابریشم از بازار آزاد نداشته باشند. علاوه بر این، مشکل دیگر کمپانی‌ها بی‌نظمی دربار در تحویل ابریشم به آنها بود. نماینده کمپانی هند شرقی انگلیس در یکی از نامه‌هایی که در سال ۱۰۴۷ ق/ ۱۶۳۸م از اصفهان به مدیران کمپانی می‌نویسد، این مشکل را چنین بیان می‌کند: «میان این شاه با شاه قبلی (شاه عباس

یکم) شباهتی وجود ندارد. شاه قبلی کل تجارت ابریشم را در انحصار خود داشت و بدین وسیله همیشه انبارهای ابریشم را برای تحویل دادن در زمان مناسب آماده داشت، اما این شاه ابتدا قرارداد می‌بندد، سپس تصمیم به خرید ابریشم می‌گیرد» (Steensgaard, 1973, 338). بنابراین، لغو انحصار صادرات ابریشم هم برقراری ارتباط منظم با مراکز تولید ابریشم را دشوار می‌ساخت و هم هزینه زیادی را روی دوش کمپانی‌های هند شرقی می‌گذاشت. زدویندهای سیاسی، سوءاستفاده کارگزاران داخلی برای دریافت رشوه، نبود نظارت کافی بر کیفیت محصولات، تأخیر در عرضه کالاها، توافق شده براساس قرارداد با کمپانی‌ها هم بر قیمت ابریشم تأثیر می‌گذاشت و هم از تقاضای خرید می‌کاست، زیرا عرضه محصولات نامرغوب با قیمت بالا برای خریداران مقرون به صرفه نبود و این مسئله با اعتراض کمپانی‌های هند شرقی مواجه می‌شد. این وضعیت تا حدودی نتیجه سیاست نامشخص اقتصادی شاه صفی به ویژه در کنترل اوضاع تجاری بود (ثواب، ۱۳۸۵، ۲۳-۲۴).

۲. قراردادهای تجاری

مبنای تجارت کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در ایران، قراردادهای تجاری بود. طبق رسم معمول دربار ایران، با به سلطنت رسیدن شاه جدید، تمام قراردادهای تجاری قبلی تجدید می‌شدند و به تأیید شاه جدید می‌رسیدند. بنابراین، با روی کار آمدن شاه صفی، کمپانی‌ها تلاش خود را برای تجدید قرارداد و امتیازانی که در دوره شاه عباس یکم به آنها داده شده بود، آغاز کردند. شاه صفی در شوال ۱۰۳۸ ق/مه ۱۶۲۹م قرارداد کمپانی هند شرقی انگلیس را در هفده ماده تمدید کرد.^۱ طبق این قرارداد، تجار انگلیسی حق داشتند در سراسر ایران آزادانه تجارت کنند و همراه خود اسلحه داشته باشند و دعوای ایشان توسط نماینده خودشان حل و فصل شود. همچنین در همه شهرهای ایران اجازه تأسیس شعبانی را یافتند. علاوه بر اینها، فریر به امتیاز انگلیسی‌ها برای داشتن قبرستانی مخصوص به خود اشاره می‌کند (Ferrier, 1986, 53). به غیر از این نوع قراردادها که ابزار اصلی تجارت منظم میان ایران و کمپانی‌ها بود، شاه احکام و فرمان‌هایی در مورد بازرگانان کمپانی صادر کرد که این احکام ناظر بر اجرای فرمان‌های شاهانه بود.^۲ فریر همچنین به نوع سومی از مجوزها اشاره می‌کند که با قراردادهای درباری سروکار داشت. این قراردادها عموماً دارای شرایط و موادی بود درباره فروش ابریشم ایران در ازای کالا و یا بخشی که با پول نقد مبادله می‌شد و یا شامل دستوراتی برای برخی از مأمورین

۱. برای آگاهی از مفاد کامل این قرارداد بنگرید به: نوائی، ۱۳۶۰، ۶۳-۶۷.

۲. برای نمونه، یکی از فرمان‌های شاه صفی در اینجا آورده می‌شود: «مقرر است که راهداران و مستحقفان قلاع هر محل هرگاه بارخانه جماعت انگلیس وارد گردد، وجوه راهداری و غیره طلب و توقعی از جماعت مذکوره ننموده مزاحمت نرسانند و در امداد و همراهی و معاونت و مراقبت ایشان خود را معاف ندانسته نوعی نمایند که اظهار خوشنودی ایشان به ظهور رسانیده راضی و شاکر بوده باشند و در هر محل که بارخانه ایشان فرود آید محافظت نموده چنان کنند که چیزی از مال ایشان فوت نشود. در این باب قدغن دانسته در عهده شناسند. تحریر فی شهر ربیع‌الاول سنه ۱۰۳۹» (افشار، ۱۳۸۰، ۱۵-۱۶).

ایرانی و یا تجار بود تا مقدار معینی از ابریشم را برای کمپانی‌ها تهیه و تدارک ببینند (فریر، ۱۳۸۰، ۲۷۷). برای نمونه در یکی از این قراردادها کمپانی انگلیسی باید یک چهارم قیمت ابریشم را با پول نقد می‌پرداخت، اما به نظر می‌رسد مقامات صفویه به بخشی از مفاد این قرارداد عمل نکردند و نمایندگان کمپانی با حمایت امام قلی‌خان قرارداد جدیدی با دولت ایران منعقد کردند. بر طبق این قرارداد جدید، در مقابل ۲۳ هزار تومان که سه چهارم آن به صورت جنس (ماهوت، پارچه‌های کشمیری و قلع (حلی)) و یک چهارم آن به صورت پول نقد بود، دولت ایران متعهد شد ۴۰۰ عدل^۱ ابریشم گیلان را به قیمت ۳۷ تومان و ۶۰۰ عدل ابریشم شروان را به قیمت ۴۳ تومان به انگلیسی‌ها بفروشد. همچنین طی قرارداد دیگری مقرر شد دربار صفوی، به مدت دو سال، سالانه ۴۰۰ عدل ابریشم را به قیمت ۴۰ تومان در مقابل همان نسبت کالا و پول نقد به کمپانی تحویل دهد (متی، ۱۴۰۱، ۲۶۳).

به رغم اینکه شاه صفی در حکمی به تجار کمپانی انگلیسی اطمینان داده بود که می‌توانند آزادانه در سراسر کشور ایران به تجارت بپردازند و طبق قرارداد مشغول معامله و کار خود باشند (افشار، ۱۳۸۰، ۱۴/۱)، اما در عمل این گونه نبود و کمپانی هند شرقی انگلیس از ناپایبندی دولت ایران به قرارداد شاکی بود. اوضاع نامساعد این کمپانی در ایران، تجار را واداشت که از پادشاه انگلستان، چارلز اول، تقاضا کنند نامه‌ای به شاه ایران بنویسد و رعایت منافع کمپانی را توصیه کند. بنابراین، چارلز اول در نامه‌ای که به تاریخ شوال ۱۰۴۴ق/مارس ۱۶۳۵م به شاه صفی نوشت، گله کرد که به تجار انگلیسی برخلاف فرامین شاه و قرارداد فیما بین، در موقع معین و به اندازه کافی ابریشم تحویل داده نمی‌شود و از شاه ایران خواست رعایت حال بازرگانان انگلیسی را بکند و از آنها حمایت نماید (فلسفی، ۱۳۱۶، ۱۵۴؛ برازش، ۱۳۹۲، ۷۵۰).

چون دربار صفوی در دوره شاه صفی به دلایلی نمی‌توانست طبق قرارداد، ابریشم‌های مورد نیاز کمپانی هند شرقی انگلیس را تأمین کند، نمایندگان کمپانی همواره در حال چانه‌زنی برای بستن یک قرارداد مطلوب بودند. در سال ۱۰۴۶ق، ویلیام گیسون^۲، نماینده کمپانی، قراردادی با شاه بست که طبق آن مقرر شد دولت ایران در یک دوره سه ساله دو هزار عدل ابریشم به قیمت ۴۲ تومان برای هر «بار» تحویل دهد و در ازای آن، معادل ۲۸ هزار تومان دریافت کند که یک سوم آن به صورت پول نقد و بقیه‌اش به صورت کالای انگلیسی باشد (متی، ۱۴۰۱، ۲۶۹).^۳ اما این قرارداد هم به سرنوشت قراردادهای پیشین

۱. هر عدل ابریشم معادل ۱۱۰ کیلوگرم بود.

2. William Gibson

۳. در کتاب وقایع‌نگاری خلیج‌فارس این قرارداد به صورت دیگری آمده است: «کمپانی هزار بار ابریشم را در خلال سه سال به بهای ۴۲ تومان برابر با ۱۳۰ هزار لیره انگلیسی در هر بار از ایران خریداری کند و یک سوم بها را نقداً بپردازد و باقی را ماهوت و پارچه‌های پشمی و قلع به ایران صادر کند» (لوریمر، ۱۳۸۸، ۷۲).

دچار شد و شاه صفی آن مقدار ابریشم را که در قرارداد قید شده بود تحویل نداد و مقادیر زیادی کالای غیرقابل فروش روی دست کمپانی گذاشت (همان). آخرین قرارداد کمپانی هند شرقی انگلیس با دولت ایران در دوره شاه صفی، در سال ۱۰۴۸ ق/ ۱۶۳۸ م میان مری، نماینده کمپانی، و ساروتقی اعتمادالدوله بسته شد. به گفته استینزگارد، مری به منظور خلاص شدن از پارچه‌هایی که در انبار کمپانی باقی مانده بود و نیز برای جبران بدهی‌هایش، قراردادی با ساروتقی امضا کرد و همه پارچه‌ها و قلع‌ها را همراه با مقداری پول نقد و دویست تومان رشوه به اعتمادالدوله داد (Steensgaard, 1973, 389-390). متی توصیف دقیق‌تری از این قرارداد به دست می‌دهد: «قرارداد برای خرید ۶۰۰ عدل ابریشم منعقد گردید و قرار شد که قیمت هر عدل ابریشم ۵۰ تومان باشد و یک سوم آن به صورت نقد و مابقی به صورت جنس (کالا) باشد» (متی، ۱۴۰۱، ۲۷۰). تلاش‌های کمپانی برای خرید ابریشم به قیمتی کمتر از ۵۰ تومان برای هر «بار» و نیز حداقل پول نقد در معاملات نتیجه نداد و کمپانی انگلیس همواره نسبت به کمپانی هلند پول بیشتری برای خرید ابریشم ایران می‌داد.

رقابت میان دو کمپانی انگلیسی و هلندی برای بستن قراردادی مطلوب با دربار در حوزه تجارت، به ویژه تجارت ابریشم، یکی از وجوه مشخصه این کمپانی‌ها در ایران عصر صفوی است. البته کمپانی هلندی به دلیل امکانات بیشتر و سیاست‌های سوداگریانه‌تر و اغواگرانه‌تر بهتر با مسئولان امور تجاری دولت کنار می‌آمد (کیوان، ۱۳۸۳، ۷۸۸-۷۸۹) و قدرت چانه‌زنی بهتر و بیشتری در مذاکرات و عقد قرارداد با دولت ایران داشت.

اولین نماینده کمپانی هند شرقی هلند که با شاه صفی به توافقاتی دست یافت، آنتونیو دل کورت^۱ بود. او هرچند نتوانست قرارداد سال ۱۰۳۳ ق/ ۱۶۲۳ م را به طور رسمی تمدید کند، فرمان آزادی تجارت هلندی‌ها در سراسر خاک ایران و معافیت آنها از عوارض راهداری را از شاه گرفت (متی، ۱۴۰۱، ۲۴۸). نماینده بعدی کمپانی نیکولاس جاکوب اورشی (اوورسخی)^۲ بود که توانست با زیرکی تمام شاه صفی را راضی کند هلندی‌ها را از پرداخت حقوق گمرکی و عوارض راهداری معاف نماید و در سال ۱۰۴۳ ق/ ۱۶۳۴ م توانست جمعاً حدود ۸۷۰ عدل ابریشم به دست آورد (همان، ۲۵۰)، در حالی که کمپانی هند شرقی انگلیس در این سال توانست تنها ۱۱۰ عدل ابریشم به دست آورد (Floor, 1996, 341).

بی‌شک بخشی از برتری تجاری کمپانی هند شرقی هلند بر همتای انگلیسی‌اش مرهون قدرت چانه‌زنی بیشتر و دیپلماسی قوی‌تر نمایندگان کمپانی هلندی در مذاکرات برای عقد قراردادهای تجاری با دولت ایران بود که کمپانی انگلیسی این قدرت را نداشت. کمپانی هند شرقی انگلیس با به سلطنت رسیدن شاه

1. Antonio Del Court

۲. این قرارداد در ۲۳ ماده بین ایران و کمپانی هند شرقی هلند بسته شد. برای آگاهی از مفاد کامل آن بنگرید به: نوانی، ۱۳۸۷، ۱۶۰-۱۶۳.

3. Nicolas Jacob Overschie

عباس دوم در صدد برآمد امتیازات پیشین خود را تمدید کند. اما نمایندگان آن به نام‌های کوردینگتون و آدلر بدون حصول نتیجه به انگلستان بازگشتند و درخواست آنها برای معافیت مالیاتی کالاهایشان رد شد (متی، ۱۴۰۱، ۳۰۸). هرچند شاه عباس دوم احکامی در باب همکاری و توجه به تجار کمپانی هند شرقی انگلیس صادر کرد،^۱ کمپانی در عمل در این دوره هیچ ابریشمی از ایران صادر نمود، چون اساساً هیچ قرارداد تجاری با دربار صفوی امضا نکرد. عوامل دیگری نیز در این امر دخیل بودند که در ادامه بدان اشاره خواهد شد. دربار صفویان نیز به ضعف کمپانی انگلیسی پی برده بود. به همین دلیل بود که محمدبیگ، وزیر اعظم، در دیدار با نماینده کمپانی، اندریوز، به درخواست‌های او مبنی بر تجدید امتیازات پیشین واقعی نهاد و به او گفت: «برای شاه وی ننگ است که به ملت انگلیس که دیگر شاهی ندارد^۲ گمرک بپردازد. قرارداد فقط با او و به نام او (پادشاه انگلستان) بسته شده است. حالا دیگر نه شاهی در کار است و نه شرکتی، بلکه شرکت‌های متعددی وجود دارد» (لوفت، ۱۳۸۰، ۵۲).

کمپانی هند شرقی هلند نیز با روی کار آمدن شاه عباس دوم، برای تثبیت هرچه بیشتر تجارت خود در ایران و تمدید امتیازات پیشین، هیئتی را به ریاست فان توینن^۳ و والکارت^۴ در سال ۱۰۵۲ ق/۱۶۴۲ م به ایران فرستاد. اما زیاده‌خواهی این هیئت مورد قبول دربار صفوی و در رأس آن، ساروتقی اعتمادالدوله، قرار نگرفت. سماجت کمپانی هلندی در به دست آوردن امتیازات بیشتر تجاری در این دوره باعث شد که این کمپانی تا پایان حکومت شاه عباس دوم، پنج هیئت نمایندگی برای عقد قرارداد تجاری به ایران بفرستد. کارل کنستانت^۵ و ویلم باستنیک^۶ در سال ۱۰۵۳ ق/۱۶۴۳ م وارد ایران شدند و تقاضاهای هفت‌گانه‌ای را مطرح کردند، شامل حق خرید ابریشم از تجار بخش خصوصی، تخفیف و کاهش بهای فروش ابریشم، جبران خسارت ۴۰۰۶ تومانی، دریافت مجوز رسمی برای معافیت از عوارض گمرکی و راهداری در سراسر ایران، تعمیم معافیت گمرکی و راهداری به ابریشمی که از بخش خصوصی خریداری می‌شود، صدور حکم ممنوعیت شه‌بندر بندرعباس از تفتیش کالاها و کمپانی و جبران بی‌احترامی‌ای که در بندرعباس به نماینده کمپانی، دیونگ^۷، شده بود (متی، ۱۴۰۱، ۲۹۶). اما دربار صفوی با این تقاضاها موافقت نکرد. اختلافات دامنه‌دار دربار صفوی با کمپانی هند شرقی هلند بر سر امتیازات و قراردادهای تجاری، باعث شد کمپانی به قشم حمله نظامی و آنجا را محاصره و گلوله‌باران کند. هرچند در نهایت با مقاومت مدافعان ایرانی قشم، نتوانست آنجا را تصرف نماید (تاورنیه، بی‌تا، ۲۴۴؛ لوریمر، ۱۳۸۸،

۱. برای مشاهده برخی از این احکام و فرمان‌ها بنگرید به: افشار، ۱۳۸۰، ۱۹۱-۳۹.

۲. اشاره محمدبیگ به اختلافات داخلی انگلیس و همچنین تعدد شرکت‌های تجاری انگلیسی‌ها در آن زمان است.

3. Van Tuynen
4. Walckaert
5. Carel Constant
6. Willem Bastnick
7. De Yong

۷۰-۷۱). به نظر می‌رسد این حمله نظامی، دربار صفوی را تا حدودی از مواضع خود عقب نشاند، چون خواهان مذاکره با کمپانی شد. از طرف ایران، ساروتقی اعتمادالدوله و از طرف کمپانی، نیکولاس بلوک^۱ مأمور مذاکره شدند. با الغای دستور ممنوعیت رفت و آمد کشتی‌ها به بندرعباس از سوی کمپانی، دربار صفوی حاضر به مذاکره شد. به گفته ویلسون، قرارداد صلحی میان طرفین به امضا رسید که طی آن کمپانی در هر منطقه از ایران هر قدر ابریشم بخواهد می‌تواند خریداری نماید و بدون پرداخت عوارض گمرکی آن را از ایران صادر کند (ویلسون، ۱۳۴۸، ۱۸۹). لوریمر نیز، هم‌رأی با ویلسون، اظهار می‌دارد که هلندی‌ها اجازه یافتند از هر یک از بنادر که بخواهند ابریشم صادر کنند و از پرداخت مالیات هم معاف باشند (لوریمر، ۱۳۸۸، ۷۱). لغو عوارض گمرکی و راهداری (بیانی، ۱۳۵۰، ۱۱۸)، اجازه تجارت آزاد به مدت دو سال و پرداخت ۳۴۸۰ تومان برای جبران خسارت کمپانی از امتیازاتی بود که دربار صفوی بعد از این واقعه به کمپانی داد (متی، ۱۴۰۱، ۳۰۲). این قرارداد که در رمضان ۱۰۵۵ ق/اکتبر ۱۶۴۵ م به تأیید شاه عباس دوم رسید، پایه‌های تجارت کمپانی هند شرقی هلند را در ایران استحکام بخشید. هرچند این قرارداد جدید باعث افزایش معاملات تجاری کمپانی در ایران شد، اختلافات میان دربار صفوی و کمپانی بر سر تجارت به ویژه تجارت ابریشم همچنان ادامه داشت، تا جایی که کمپانی برای رفع این مشکلات نماینده‌ای به نام کونایوس^۲ را در سال ۱۰۶۲ ق/۱۶۵۲ م به ایران فرستاد. شاردن مفاد قرارداد میان ایران و کمپانی را در سفرنامه‌اش چنین آورده است: «هلندیان مجاز بودند بدون پرداختن حقوق گمرکی و هر نوع عوارض دیگر معادل یک میلیون کالا به ایران وارد کنند و در هر نقطه از کشور که مایل باشند بفروشند. اما اگر بیش از اندازه متاع آورند باید عوارض و حقوق گمرکی بپردازند. در برابر وارد کردن این امته ناچار بودند هر سال ۶۰۰ عدل ابریشم که هر عدل معادل ۲۱۶ لیور^۳ وزن داشت به قیمت ۲۴ تومان مجموعاً به بهای ۶۵۰ هزار لیور از شاهنشاه بخرند» (شاردن، ۱۳۷۴، ۱۳/۲). متی، با استناد به منابع دقیق‌تر، این قرارداد را به صورت دیگری آورده است: «۶۰۰ عدل ابریشم به نرخ ۵۰ تومان که با عنایت ویژه شاه به ۴۸ تومان کاهش یافت، توسط هلندی‌ها خریداری شود و در مقابل کمپانی هلندی می‌توانست هر ساله علاوه بر بهای ابریشم، معادل بیست هزار تومان کالا بدون پرداخت عوارض وارد و صادر کند» (متی، ۱۴۰۱، ۳۱۶).

همه این قراردادها و تجارت‌های کمپانی هلند در برابر دیدگان تجار کمپانی هند شرقی انگلیس انجام می‌گرفت که در این دوره کاملاً منزوی شده و حتی خودشان نیز به برتری تجاری هلندی‌ها در ایران

1. Nicolas Blocq
2. Cunaeus

۳. واحد وزن که حدود پانصد گرم است (دیانت، ۱۳۶۷، ۴۰/۱).

معتبرف بودند. در سال ۱۰۷۶ق/۱۶۶۶م که نماینده کمپانی هند شرقی هلند، هوبرت دلارسه^۱، به دربار ایران آمد، کارگزاران کمپانی انگلیسی اظهار داشتند این هیئت هیچ فرصتی را برای بدنام کردن و دست کم گرفتن ما و بهره‌گیری از وضع ذلت‌بار ما از دست نمی‌دهد (لوفت، ۱۳۸۰، ۶۲).

۳. داشتن پول نقد

هر آن چیزی را که به عنوان وسیله پرداخت و واسطه در مبادلات شناخته شود می‌توان پول به حساب آورد. فلزات طلا و نقره که از نظر رابرت کلاور^۲، اقتصاددان معروف، در زمره پول کالایی قرار می‌گیرد (شفیعی‌نژاد، ۱۴۰۰، ۹۵)، در دوره صفویان به عنوان پول یا پول نقد رواج داشت. اساساً تجارت راه دور برای اروپاییان منبع تمامی موارد انباشت سریع پول بود و در واقع پول در رأس همه چیز قرار داشت (برودل، ۱۳۷۲، ۴۳۹).

پول نقد برای دولت صفوی و کمپانی‌ها حائز اهمیت بسیار بود. دولت صفوی می‌کوشید از طریق معامله و تجارت با کمپانی‌ها پول نقد دریافت کند و از آن طرف هم کمپانی‌ها تمام سعی‌شان بر این بود که از دادن پول نقد به دربار ایران خودداری کنند و معامله تهاوتی انجام دهند. بنابراین، هر یک از کمپانی‌ها که پول نقد بیشتری در اختیار داشت، در تجارت ایران سهم بیشتری داشت و موفق‌تر بود. داشتن پول نقد یا نقدینگی یکی از عوامل مؤثر در رقابت کمپانی‌های هند شرقی در ایران بود.

شاه عباس یکم، طراح الگوی جدید تجارتي در ایران عصر صفوی، همان‌طور که گفته شد، صادرات ابریشم را در انحصار خود درآورد. تجارت ابریشم نقشی حیاتی در اقتصاد ایران داشت، چون با وارد کردن نقره سبب می‌شد ضرب سکه فراهم، خزانه سلطنتی پر و کسری تجارت با هند جبران شود (Herzig, 1992, 61; Floor, 1996, 345). بنابراین، در قراردادهایی که شاه عباس با کمپانی‌ها می‌بست کمپانی‌ها مجبور بودند یک سوم از بهای ابریشم ایران را به صورت نقدی بپردازند. به گفته فلور و کلاوسون، «شاه عباس در گرفتن پول نقد بسیار مصر و سرسخت بود» (Floor and Clowson, 2000, 358).

این سیاست شاه عباس را جانشینانش ادامه دادند. به قول فلور، «پرداخت پول ابریشم با پول نقد میل و رغبت ذاتی شاهان صفوی بود» (Floor, 1996, 349). به علاوه، شاه صفی برای جنگ با عثمانی‌ها و شاه عباس دوم برای جنگ با امپراتوری مغولی هند برای تصرف قندهار به پول نقد نیاز داشتند. مابین

1. Huybert de Lairese

2. Robert Clower

۳. آقاجری و قشقایی‌نژاد در مقاله‌ای پول و کاهش ارزش آن را در اقتصاد صفویان بررسی کرده‌اند (آقاجری، هاشم و زهرا قشقایی‌نژاد، ۱۳۹۲). «کاهش ارزش پول در اقتصاد عصر صفوی و عوامل مؤثر بر آن». *تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء*. ش ۱۸. پیاپی ۱۰۸-۱۳۱.

سال‌های ۱۰۳۹-۱۰۵۲/ق ۱۶۳۰-۱۶۴۲م، در دوره شاه صفی، کمپانی هند شرقی انگلیس مقدار ۲۸۵۶ عدل ابریشم و کمپانی هند شرقی هلند نیز مقدار ۳۷۰۰ عدل ابریشم از ایران صادر کردند که بخشی از آن به صورت پول نقد بود (Ibid, 341). در دوره شاه عباس دوم رقمی برای صادرات ابریشم ایران به صورت پول نقد از سوی کمپانی هند شرقی انگلیس ثبت نشده است، در حالی که کمپانی هند شرقی هلند مقدار ۴۲۶۶ عدل ابریشم از ایران صادر نمود که بخشی از آن با پرداخت پول نقد بود (Ibid, 341-342). آمارها از برتری تجاری کمپانی هلند بر کمپانی انگلیس در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم حکایت دارند. در واقع یکی از مشکلات اساسی کمپانی انگلیسی در این دوره در ایران کمبود پول نقد بود. اعضای این کمپانی در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم هرگز نتوانستند بر کمبود نقدینگی شان غلبه کنند. مقامات کمپانی هلندی در نامه‌ای که در سال ۱۰۴۱/ق ۱۶۳۲م از اصفهان به باتاوا ارسال کردند به این مسئله اشاره نمودند: انبارهای انگلیسی‌ها پر از ورقه‌های قلع و سرب و پارچه است، اما پول نقد ندارند. بنابراین، کمبود نقدینگی و کمبود پشتوانه کافی از سرمایه جاری و قابل تبدیل به پول نقد مشخصاً ورود آنها را به بازار آزاد (خرید ابریشم به صورت آزاد) با مشکل مواجه می‌کند (متی، ۱۴۰۱، ۲۶۷).

یکی دیگر از مشکلات کمپانی هند شرقی انگلیس این بود که کالاهای وارداتی آن، به ویژه پارچه‌ها و منسوجات، از کالاهای کمپانی هلندی مشتری کمتری داشت و دارای مشکلات خاصی بود. به بیان دیگر، کمپانی هند شرقی انگلیس در معاملات خود با ایران به صادرات پارچه و دیگر منسوجات انگلیسی و معامله با طلا و نقره وابسته بود. این در حالی بود که با توجه به دوری مسافت بین انگلستان و سرزمین‌های شرقی، از جمله ایران، این منسوجات بسیار دیر به بازار می‌رسیدند و در صورت انبار کردن، در خطر فساد و نابودی قرار می‌گرفتند. به علاوه میزان صادرات منسوجات انگلیسی به ایران بیش از میزان مصرف آن در ایران و در مقایسه با ابریشمی بود که انگلیسی‌ها خریداری می‌کردند (عقیل، ۱۳۹۱، ۱۳۹-۱۴۰). بنابراین، انگلیسی‌ها زمانی که می‌خواستند ابریشم را در ایران با پول نقد بخرند، چاره‌ای جز این نداشتند که پارچه‌هایشان را با قیمت پایین بفروشند، چون اساساً توان رقابت با کمپانی هند شرقی هلند و آرامنه را نداشتند. دولت ایران نیز که از این مشکلات کمپانی انگلیسی آگاه بود، تمایل زیادی به خرید منسوجات انگلیسی نداشت. در صورتی که کمپانی هند شرقی هلند چنین مشکلاتی نداشت و در مبادلات تجاری خود با شرق بر خود تولیدات شرقی تکیه داشت نه تولیدات اروپایی (عقیل، ۱۳۹۱، ۱۴۰).

۱. ژان کوئن، رئیس تجارتخانه باتاوا، این سیاست کمپانی هند شرقی هلند را در سال ۱۰۲۹/ق ۱۶۱۹م چنین طراحی کرد: می‌توانیم اجناس گجرات را با فلفل و طلا در ساحل سوماترا مبادله کنیم، ریال و نپنه سوماترا را با فلفل بنتام و ریال و سندل و فلفل را با اجناس و طلای چین معامله کنیم، یا در مقابل اجناس چینی از ژاپن نقره بگیریم، به مردم سواحل کروماندل، ریال و سایر اجناس بدهیم و ادویه بگیریم، ادویه و بعضی اقلام دیگر را به مردم عربستان بدهیم و ریال دریافت کنیم و همین‌طور کار را ادامه دهیم و همه این عملیات را به باری کشتی‌ها و بدون آوردن پول نقد از هلند انجام دهیم. ما هم اکنون مهم‌ترین ادویه را در اختیار داریم... هیچ چیزی نمی‌تواند شرکت را از دستیابی به یک تجارت غنی در جهان باز دارد (Steenngaard, 1973, 406-407).

هلندی‌ها با استفاده از این سیاست توانستند مقدار زیادی از نقدینگی خود را حفظ کنند و همیشه پول نقد در اختیار داشته باشند. کمپانی هند شرقی هلند و ارامنه به دلیل داشتن پول نقد علاوه بر خرید ابریشم از شاه، از بازار آزاد نیز ابریشم فراوانی می‌خرید و صادر می‌کرد. کمپانی هند شرقی هلند، برخلاف کمپانی انگلیسی، تجارت چندجانبه‌ای با شاه، بازار آزاد (خصوصی) و ارامنه داشت، اما کمپانی انگلیسی ضمن اینکه به دلیل کمبود پول نقد نمی‌توانست از بازار آزاد ابریشم تهیه کند، از همکاری با ارامنه هم خودداری می‌ورزید.^۱ بنابراین، هم شاه صفی و هم شاه عباس دوم بیشتر تمایل داشتند با کمپانی هند شرقی هلند و ارامنه که پول نقد بیشتری در مقایسه با کمپانی انگلیسی در اختیار داشت، وارد معامله تجاری شوند که از نظر منافع اقتصادی تصمیمی منطقی به نظر می‌رسید.

۴. جنگ‌های انگلستان و هلند و تأثیر آن بر رقابت تجاری کمپانی‌ها

رقابت و منازعه میان کمپانی هند شرقی انگلیس و هلند بر سر انحصار تجارت شرق، جنگ میان طرفین را اجتناب‌ناپذیر کرد. در واقع اختلاف آنها ریشه در رقابت‌های تجاری بین این دو قدرت اروپایی داشت (کندی، ۱۳۸۲، ۱۷۱). در سال ۱۰۵۳ ق/ ۱۶۴۳ م کمپانی هند شرقی انگلیس از ترس هلندی‌ها تجارتخانه خود را از بندرعباس به بصره منتقل کرد و دو سال در آنجا به تجارت پرداخت. اما هلندی‌ها برای جلوگیری از تجارت انگلیسی‌ها، ناوگانی متشکل از هشت کشتی به بصره فرستادند و تجارت آنها را در آنجا متوقف و تجارتخانه‌شان را نیز ویران کردند (امین، ۱۳۷۰، ۲۰). تصویب قانون دریانوردی (Navigation Act) در سال ۱۰۶۱ ق/ ۱۶۵۱ م، به پیشنهاد پارلمان انگلستان در زمان کرامول برای جلوگیری از افول تجارت انگلستان، آتش جنگ میان دو کشور را شعله‌ور کرد. به موجب این قانون، «کشتی‌های ممالک اروپایی جز امتعه و محصولات ممالک خود چیزی از سایر نواحی عالم به انگلستان نمی‌توانند ببرند و حمل کالاهای آسیا و آمریکا مخصوص سفائن انگلیسی گردید. این کالاها یا بایستی توسط کشتی‌های انگلیسی یا ناوگان کشوری حمل شود که صادرکننده آن امتعه باشد» (پالمر، ۱۳۸۳، ۲۶۲/۱).

هلندی‌ها چون از اوایل قرن هفدهم میلادی صاحب ده هزار فروند کشتی و در طول این قرن مالک اکثر کشتی‌های اروپای شمالی بودند و تجارت میان اسپانیا، فرانسه، انگلستان و دریای بالتیک به دست آنان انجام می‌گرفت (همان، ۲۵۶)، اولین کشوری بودند که به این قانون اعتراض کردند. در واقع این قانون برای جلوگیری از یکه‌تازی‌های هلند به تصویب رسیده بود. خاصه آنکه کشتی‌های هلندی در دریای مانس می‌بایست به پرچم انگلستان احترام می‌گذاشتند (همان، ۲۶۲). در واقع، این قانون عمداً

۱. گیسون، نماینده کمپانی هند شرقی انگلیس، در گزارشی که به لندن می‌نویسد، ارمیان را در معامله مردم‌آزار و نیرنگ‌باز توصیف می‌کند و در ادامه ادعا می‌دارد که به نظر شما عالی‌جنابان با چنین کسانی چگونه می‌توان همکاری کرد (Ferrier, 1973, 47).

به تجارت حمل و نقل هلند لطمه وارد می‌آورد (برینتون، کریستوفر، و وولف، ۱۳۳۸، ۵۵۲/۱). بنابراین، هلندی‌ها که این قانون را تهدید جدی برای حیات اقتصادی خود می‌دیدند در سال ۱۰۶۱/ق ۱۶۵۱ به انگلیسی‌ها اعلان جنگ دادند. فرماندهی نیروی دریایی هلند با وان ترومپ و رویتر و فرماندهی نیروی دریایی انگلستان با رابرت بلیک و مانک بود. با ورود هشت ناوگان هلندی در سؤالی در سال ۱۰۶۲-۱۰۶۳/ق ۱۶۵۳-۱۶۵۴م، تجارت کمپانی هند شرقی انگلیس در سورات به حالت تعلیق درآمد و سه کشتی انگلیسی در جاسک به دست هلندی‌ها افتاد و سال بعد هم دو کشتی بزرگ انگلیسی‌ها در حوالی بندرعباس غرق شد و حدود سی نفر به اسارت هلندی‌ها درآمدند (Mill, 1997, 1/56). ناوگان هلندی در طول چند ماه کشتی‌های انگلیسی را از اقیانوس هند فراری داد. از صفر ۱۰۶۲/ق/فوریه ۱۶۵۳م تا محرم ۱۰۶۳/ق/ژانویه ۱۶۵۴م کمپانی هند شرقی انگلیس شش کشتی را در بنادر ایران از دست داد و نمایندگی‌های کمپانی انگلیسی در بندرعباس به قول لوفت «خود را از جهان خارج گسسته می‌دیدند» (لوفت، ۱۳۸۰، ۶۱). این جنگ در سال ۱۰۶۳/ق ۱۶۵۴م با صلح طرفین خاتمه پیدا کرد.

هلندی‌ها توانستند پس از پیروزی در سلسله‌ای از جنگ‌ها و نزاع‌ها به طور کامل بر آب‌های خلیج فارس سلطه یابند. هلندی‌ها به چنان قدرتی دست یافته بودند که کمپانی انگلیس نه تنها در ایران، بلکه در تمام مناطق خلیج فارس سخت از آنان بیمناک بود (عقیل، ۱۳۹۱، ۱۴۸).

دربار ایران که نظاره‌گر جنگ بود، بی‌طرفی خود را در این منازعات اعلام و از اختلافات میان دو کمپانی استفاده کرد و ضمن اینکه بخشی از امتیازات آنان را لغو نمود، از پرداخت نصف عوارض گمرکی بندرعباس به کمپانی هند شرقی انگلیس که طبق قرارداد دوره شاه عباس یکم می‌بایست به آنها می‌داد، خودداری ورزید. در سال ۱۰۷۶/ق ۱۶۶۵م عمل به قانون دریایی در انگلستان از سر گرفته شد و جنگ دوم با هلند آغاز گردید که به شکست انگلیسی‌ها منجر شد و به صلح بردا خاتمه یافت (اصفهانیان، ۱۳۶۷، ۱۹۵). این جنگ نسبت به جنگ اول کمتر امور خلیج فارس را دستخوش دگرگونی کرد، اما هلندی‌ها کشتی‌های کمپانی هند شرقی انگلیس را در سورات محاصره کردند (لوریمر، ۱۳۸۸، ۷۷) و زیان‌هایی به این کشتی‌ها وارد ساختند. این جنگ در آخرین سال سلطنت شاه عباس دوم روی داد، اما تأثیرات خود را در دوره شاه سلیمان (حک: ۱۰۷۷-۱۱۰۵/ق ۱۶۶۶-۱۶۹۴م) نشان داد که باز هم برتری قدرت کمپانی هلندی را بر کمپانی انگلیسی به همراه داشت.

۵. صادرات و واردات

اگرچه مهم‌ترین و عمده‌ترین کالای صادراتی ایران بود که کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند بیشترین رقابت را بر سر آن داشتند و همان‌طور که ذکر شد، غالب قراردادهای این کمپانی با دربار

صفویان بر سر این محصول بسته می‌شد. اولتاریوس عمده‌ترین محصول تولیدی و تجاری ایران را در عصر شاه صفی ابریشم خام ذکر می‌کند. وی میزان ابریشم ایران را در این دوره بیست هزار عدل ذکر می‌کند که در مناطق گیلان، مازندران، شروان، گرجستان، ارمنستان و قره‌باغ تولید می‌شد (اولتاریوس، ۱۳۶۳، ۳۲۰). به گفته او، هزار عدل آن در داخل مصرف می‌شد و بقیه توسط کشتی‌های هلندی و انگلیسی به کشورهای دیگر صادر می‌گردید (همان، ۲۸۰).

طبق یک آمار دیگر، هلندی‌ها در بازدید از مناطق تولید ابریشم ایران در سال ۱۰۴۵ ق/۱۶۳۳ م، میزان تولید آن را در این سال ۲۸۰۰ عدل ذکر کردند که در مناطق گیلان، فرح‌آباد، مازندران، کرمان، گرجستان، قره‌باغ و گنجه به عمل می‌آمد که حدود ۱۵۰۰ عدل آن سالانه از ایران صادر می‌شد (Floor, 1996, 338).

جدول ۱، میزان ابریشم خریداری شده توسط کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند را در دوره شاه صفی نشان می‌دهد (Floor, 1996, 341).

جدول ۱. میزان ابریشم خریداری شده توسط کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در دوره شاه صفی

سال (میلادی)	پرداخت با	قیمت ابریشم (تومان)	کمپانی هند شرقی انگلیس (عدل)	کمپانی هند شرقی هلند (عدل)
۱۶۳۰	پول نقد	۴۳	۷۹۰	۲۲۰
۱۶۳۱	-	-	-	-
۱۶۳۲	پول نقد	۴۲/۵	۳۵۰	۱۵۷
۱۶۳۳	پول نقد	۴۰	۲۲۴	۳۲۸
۱۶۳۴	پول نقد	۴۰	۱۱۰	۱۵
۱۶۳۵	پول نقد	۴۲	-	۳۱۰
۱۶۳۵	پول نقد	۴۵	۲۷۱	۲۰۰
۱۶۳۶	-	-	-	-
۱۶۳۷	پول نقد	۴۵	-	۲۰۰
۱۶۳۸	پول نقد	۵۰	۳۷۳	۴۰۰
۱۶۳۹	پول نقد	۵۰	۲۵۳	۳۷۰
۱۶۴۰	پول نقد	۵۰	۳۴۲	۶۰۰
۱۶۴۱	پول نقد	۵۰	۴۳	۳۰۰
۱۶۴۲	پول نقد	۵۰	-	۶۰۰

۱. فلور از دیگر مراکز تولید ابریشم در ایران را کرمان و یزد و طیس نام می‌برد که به نظر می‌رسد مرغوبیت چندانی نداشتند (Floor, 1996, 336).

جدول فوق برتری تجاری کمپانی هند شرقی هلند را بر کمپانی انگلیسی نشان می‌دهد؛ کمپانی هلندی در این دوره ۳۷۰۰ عدل و کمپانی انگلیسی ۲۸۵۶ عدل ابریشم از ایران صادر کردند. این آمار براساس گزارش‌های منابع هلندی است. استینزگارد مقدار ابریشم صادرشده از ایران را توسط کمپانی هند شرقی هلند و کمپانی هند شرقی انگلیس در این دوره به ترتیب ۸۱۸۷ عدل و ۳۵۶۹ عدل ذکر کرده است (Steensgaard, 1973, 395). چون فلور از منابع کمپانی‌های هند شرقی استفاده کرده است، به نظر می‌رسد داده‌ها و آمار او دقیق‌تر باشد. آمار متی هم به آمار فلور نزدیک‌تر است (متی، ۱۴۰۱، ۲۵۲-۲۵۴، ۲۵۹-۲۷۲). یک احتمال دیگر هم به نظر می‌رسد و آن اینکه آمار فلور مربوط به ابریشمی است که کمپانی‌ها از شاه خریده‌اند و استینزگارد مجموع ابریشمی که کمپانی‌ها هم از شاه و هم از بازار آزاد تهیه کرده‌اند آورده است.

به گفته شاردن، در دوره شاه عباس دوم سالانه ۲۲ هزار عدل ابریشم تولید می‌شد که البته مقدار تولید و درآمد آن هر سال رو به افزایش بود و یک سوم درآمد آن به شاه تعلق داشت (شاردن، ۱۳۷۴، ۹۰۲/۲). طبق اسناد هلندی‌ها، مقدار تولید ابریشم در دوره شاه عباس دوم بسیار کمتر از رقم مورد اشاره شاردن بوده است. هرچند هلندی‌ها گزارش داده‌اند که تولید ابریشم ایران مابین سال‌های ۱۰۶۱-۱۰۶۳ ق/ ۱۶۵۱-۱۶۵۳ م نسبت به سال‌های قبل افزایش داشته است.

جدول ۲، مقدار تولید ابریشم در سال‌های ۱۰۶۱-۱۰۶۳ ق/ ۱۶۵۱-۱۶۵۳ م بر طبق اسناد هلندی‌ها را نشان می‌دهد (Floor, 1996, 338).

جدول ۲. مقدار تولید ابریشم در سال‌های ۱۰۶۱-۱۰۶۳ ق/ ۱۶۵۱-۱۶۵۳ م بر طبق اسناد هلندی‌ها

منطقه	سال ۱۶۵۱ م	سال ۱۶۵۳ م
گیلان	۲۸۰۰ (عدل)	۲۶۸۰
مازندران	۸۰	۲۰۰
فرح‌آباد	۱۶۰	-
شیروان	۵۰۰	-
ایروان	-	۷۰۰
قرباغ	۸۰	۶۰۰
خراسان	۸۰	۸۰
جمع	۳۷۰۰	۴۱۶۰

منابع آماری مقدار ابریشم صادرشده از ایران توسط کمپانی هند شرقی انگلیس را ثبت نکرده‌اند. همان‌طور که پیشتر ذکر شد، کمپانی انگلیسی به دلیل مشکلاتی مانند ناآرامی‌های داخلی انگلستان،

کمبود پول نقد و جنگ با هلند نتوانست در دوره شاه عباس دوم از ایران ابریشمی صادر کند. برخلاف کمپانی انگلیسی، کمپانی هند شرقی هلند در دوره شاه عباس دوم هم قدرت برتر تجاری ایران بود. صدور مقدار ۱۰۶۶ عدل ابریشم از ایران، آماری است که استینزگارد برای کمپانی هلندی در سال‌های ۱۰۵۲-۱۰۵۶ ق/۱۶۴۲-۱۶۴۶ م ثبت کرده است (Steensgaard, 1973, 395). فلور براساس اسناد و مدارک کمپانی هند شرقی هلند آمار دقیق‌تری به دست داده است. جدول ۳، مقدار ابریشم خریداری شده از ایران توسط کمپانی هند شرقی هلند را نشان می‌دهد (Floor, 1996, 341-342).

جدول ۳. مقدار ابریشم خریداری شده از ایران توسط کمپانی هند شرقی هلند در دوره شاه عباس دوم

سال (میلادی)	پرداخت با	قیمت ابریشم (تومان)	مقدار (عدل)
۱۶۴۳	پول نقد	۵۰	۳۵۱
۱۶۴۴	پول نقد	۵۰	۳۴۳
۱۶۴۵-۱۶۵۱	-	-	-
۱۶۵۲	پول نقد	۴۸	۵۹۰
۱۶۵۳	پول نقد	۴۸	۴۰۰
۱۶۵۴	پول نقد	۴۸	۴۰۰
۱۶۵۵	پول نقد	۴۸	۲۱۶
۱۶۵۶	پول نقد	۴۸	۱۶۷
۱۶۵۷	پول نقد	۴۸	۲۰۱
۱۶۵۸	پول نقد	۴۸	۳۰
۱۶۵۹	پول نقد	۴۸	۲۳۰
۱۶۶۰	پول نقد	۴۸	۱۸۲
۱۶۶۱	پول نقد	۴۸	۲۵۶
۱۶۶۲	پول نقد	۴۸	۲۰۹
۱۶۶۳	پول نقد	۴۸	۱۹۰
۱۶۶۴	پول نقد	۴۸	۲۳۳
۱۶۶۵	پول نقد	۴۸	۲۱۰
۱۶۶۶	پول نقد	۴۸	۵۸

براساس این آمار، کمپانی هند شرقی هلند در دوره شاه عباس دوم مقدار ۴۲۶۶ عدل ابریشم از ایران صادر کرد.

سایر صادرات ایران توسط کمپانی‌ها در مقایسه با ابریشم کمتر بود. پشم و کرک کرمان در میانه‌های

قرن هفدهم میلادی توجه کمپانی‌های هند شرقی را به خود جلب کرد. تقریباً از سال ۱۰۶۹ق/۱۶۵۹م به بعد از کرک بز کرمانی در تولید کلاه و دکمه در انگلستان استفاده می‌شد. فروش این کالا در انگلستان سودی معادل صددرصد یا بیشتر را عاید بازرگانان می‌ساخت (فوران، ۱۳۷۷، ۱۰۹).

در اسناد کمپانی هند شرقی انگلیس، نامه‌ای به تاریخ ۱۰۶۹ق/۱۶۵۹م هست که نشان می‌دهد کمپانی از این تاریخ برای تجارت پشم کرمان اقدام کرده است. در این نامه آمده است: «ما مطلع شدیم در جایی به نام کرمان که فاصله آن تا گمبرون (بندرعباس) پانزده روز است انواع پشم و مو وجود دارد که به نظر می‌رسد در انگلستان کاربرد زیادی داشته باشد» (Matthee, 1993, 346). در سال بعد، نماینده کمپانی انگلیسی در سورات به نماینده خود در ایران توصیه می‌کند که سالانه صد بار ابریشم به شرطی که از بهترین مو باشد برای کمپانی فراهم کند (Ibid). پشم کرمان در سال‌های اولیه آن به دلیل ناآشنایی کمپانی‌ها با پشم و انواع آن چندان با اطمینان خریداری نمی‌شد و زمانی که اولین محموله پشم وارد انگلستان گردید، به نمایندگان کمپانی در ایران اطلاع داده شد که پشم فعلاً با هزینه‌های بالای آن سود چندان ندارد و بیشتر از مقدار سفارش شده نفرستند (Ibid, 349). کمپانی هند شرقی هلند نیز در سال ۱۰۷۲ق/۱۶۶۱م تنها ۵۰ تا ۶۰ «بار» پشم از ایران صادر کرد (Ibid).

قاچاق مسکوکات طلا و نقره و صدور آن از ایران، از دیگر صادرات کمپانی‌های هند شرقی به ویژه کمپانی هلندی بود که تأثیر منفی زیادی بر اقتصاد ایران عصر صفوی گذاشت. در واقع کمپانی‌ها سعی داشتند از سیاست‌های مرنکانتیلیستی که بر اقتصاد قرن هفدهم میلادی حکمفرما بود، پیروی کنند. یکی از اصول این مکتب آن بود که پول مسکوک طلا و نقره، ثروت اصلی است که هر دولت باید بکوشد هر قدر که می‌تواند آن را جمع کند (بریتون، کریستوفر، و وولف، ۱۳۳۸، ۵۵۲/۱).

صادرات مقادیر زیادی طلا از سوی کمپانی هند شرقی هلند از بندرعباس به سورات از دهه ۱۶۴۰ میلادی آغاز شد (متی، ۱۳۸۸، ۶۲ و ۶۷). کمپانی‌ها به ویژه کمپانی هند شرقی هلند کوشیدند عایدات کالاهای فروخته شده خود در ایران را به صورت مسکوکات به هند بفرستند. از آن پس صادرات مستقیم سکه از ایران شروع شد (احمدی، زارعیان جهرمی، ۱۳۹۵، ۷۳). هلندی‌ها بخشی از خریدشان از سرزمین هند را با پول طلا و نقره انجام می‌دادند (برودل، ۱۳۷۲، ۴۵۱). صادرات طلا بیش از صادرات نقره از نظارت‌های حکومتی صفویان برخوردار بود. در سال ۱۰۵۶ق/۱۶۴۶م شاه عباس دوم در پاسخ به افزایش فعالیت‌های صادراتی شمش و طلای هلندی‌ها و انگلیسی‌ها، صادرات این مسکوکات را ممنوع اعلام کرد (متی، ۱۳۸۸، ۶۹). دلیل ممنوعیت این بود که ایران نیاز وافر به شمش و طلا برای ضرب سکه‌هایش داشت (Floor and Clowson, 2000, 345).

جدول ۴، مقادیر صادرات طلا و نقره از ایران توسط کمپانی هند شرقی هلند را در دوره شاه عباس دوم نشان می‌دهد (Ibid, 350). متأسفانه از میزان صادرات طلا و نقره توسط کمپانی هند شرقی انگلیس از ایران، در این دوره اطلاعی در دست نیست.

جدول ۴. مقادیر صادرات طلا و نقره از ایران توسط کمپانی هند شرقی هلند در دوره شاه عباس دوم

سال (میلادی)	مقدار (فلورین ^۱)
۱۶۴۳	۲۳۵۰۰۰
۱۶۴۴	۲۵۰۰۰۰
۱۶۴۵	۴۰۰۰۰۰
۱۶۴۶	۳۸۳۰۰۰
۱۶۴۷	۵۳۱۰۰۰
۱۶۴۸	۷۱۵/۶۰۵
۱۶۴۹	۶۶۰۰۰۰
۱۶۵۰	۱/۰۹۴/۴۵۱
۱۶۵۴	۵۴۹/۱۹۵
۱۶۵۵	۵۸۳۰۰۰
۱۶۵۶	۵۸۹/۱۷۴
۱۶۵۸	۱۵۰۰۰۰۰
۱۶۶۰	۷۷۲/۵۶۰
۱۶۶۲	۲۵۰۰۰۰
۱۶۶۳	۳۴۸/۰۸۱
۱۶۶۶	۵۴۵۰۰۰

قالی، قالیچه، چرم ساغری، پسته، بادام، خشکبار، آنقوزه، فیروزه، صدف، سنگ لاجورد، گلاب و شراب از دیگر کالاهای صادراتی کمپانی هند شرقی انگلیس در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم بود (لکه‌هارت، ۱۳۸۳، ۳۳۶؛ فوران، ۱۳۷۷، ۶۷) که از میزان آن اطلاعی به دست نیامده است. کمپانی هند شرقی هلند نیز قالی‌های پشمی، قالیچه زرین، مخمل، عنبر، آنقوزه، شراب قرمز و سفید شیراز، پسته، بادام، روناس و انواع مختلف نیل از ایران صادر می‌کرد (لکه‌هارت، ۱۳۸۳، ۳۳۷).

مهم‌ترین کالای وارداتی ایران از سوی کمپانی هند شرقی انگلیس منسوجات یعنی انواع پارچه‌های

۱. فلورین یا فلورن نام نوعی سکه هلندی است که در ایران به نام فلوری رواج داشت. ارزش آن معادل یک صد سنت و برابر حدود سی ریال و ۲/۱۳ فلورن معادل یک دلار است (دیانت، ۱۳۶۷، ۲۱۱/۲).

مختلف بود.^۱ در این دوره (شاه صفی و شاه عباس دوم)، این کمپانی سود چندانی از وارد کردن منسوجات به ایران در مقایسه با دوران قبل نمی‌برد. همان‌طور که قبلاً هم گفته شد، به طور کلی کالاهای وارداتی انگلستان به بازار ایران در مقایسه با کالاهای هلندی مشتری کمتری داشت و سخت‌تر به فروش می‌رسید. ماهوت و منسوجات کشمیر انگلیسی‌ها برای بازار ایران چندان مناسب نبود. ضمن اینکه پارچه‌های دیگری از مسیر قندهار به ایران و همچنین توسط تجار ارمنی وارد ایران می‌شد و چون ابریشم ایران با پول نقد فروخته می‌شد، آنها چاره‌ای نداشتند جز اینکه ماهوتشان را به هر قیمتی که پیشنهاد می‌شد به فروش برسانند (متی، ۱۴۰۱، ۲۶۶-۲۶۷). به علاوه، میزان صادرات منسوجات انگلیسی به ایران بیش از میزان مصرف مردم و بیشتر از ابریشمی بود که کمپانی خریداری می‌کرد، به گونه‌ای که کمپانی گاهی مجبور می‌شد به جای پول، این پارچه‌ها را به عنوان دستمزد و حقوق سربازان و کارمندان نمایندگی‌های خود در ایران بدهد (عقیل، ۱۳۹۱، ۱۳۹-۱۴۰).

قلع، سرب، ساعت، آهن، چوب صندل، فنجان، نعلبکی، ظروف و قرمزخانه از دیگر واردات کمپانی انگلیسی به ایران بود (لکه‌هات، ۱۳۸۳، ۳۳۶؛ فریر، ۱۳۸۰، ۲۷۴) که به دلیل عدم دسترسی به آرشیه‌های کمپانی هند شرقی انگلیس از میزان واردات آنها به ایران در این دوره اطلاعی در دست نیست. آمستردام، در سده هفدهم میلادی، به یکی از تولیدکنندگان عمده پارچه‌های پشمی و شکر و محصولات دخانیات، شیشه، کاغذ، جواهر، چرم‌سازی و تولید کتاب درآمد (فوجل، ۱۳۹۳، ۷۱۱/۲) که از این میان، پارچه و شکر به ایران صادر می‌کرد.

مهم‌ترین کالای وارداتی کمپانی هند شرقی هلند به ایران ادویه بود. ماندلسلو، سیاح آلمانی، که در سال ۱۰۴۸ ق/۱۶۳۸ م از بندرعباس دیدن می‌کند، می‌گوید هلندی‌ها ادویه‌جات، فلفل، نارگیل و میخک کل ایران را تأمین می‌کنند و اوضاعشان بسیار بهتر از کمپانی انگلیسی است (عقیل، ۱۳۹۱، ۱۴۱). این کمپانی برای از دور خارج کردن رقیبش، کمپانی هند شرق انگلیس، در میانه‌های قرن هفدهم همواره می‌کوشید کالاهای بیشتری از اروپا و هند با قیمت‌های ارزان‌تر و حتی پایین‌تر از قیمت تمام‌شده در بازارهای ایران به فروش برساند. در نامه‌ای که به تاریخ ۱۰۷۴ ق/۱۶۶۳ م از سورات به هیئت مدیره کمپانی انگلیسی نوشته شده در مورد قدرت هلندی‌ها در تجارت وارداتی ایران آمده است: «هلندی‌ها سه الی چهار کشتی بزرگ در مسیر خلیج فارس و ساحل دارند که انواع کالاها مثل ادویه، قلع، مس را از باتاویا و یا ژاپن و سوماترا می‌آورند. این کالاها آنها را مشهور می‌سازد» (امین، ۱۳۷۰، ۲۰-۲۱). به غیر از ادویه‌جات، کمپانی هند شرقی هلند ماهوت هلندی، قند، نیل، چوب‌های قیمتی، عطریات، سرب، مس پارچه‌های پشمی و شکر به ایران وارد می‌کرد (فلسفی، ۱۳۱۶، ۱۰۲؛ لکه‌هات، ۱۳۸۳، ۳۳۷).

۱. در مورد انواع پارچه‌های انگلیسی بنگرید به: فریر، ۱۳۸۰، ۲۷۲-۲۷۳.

متأسفانه نگارنده به دلیل عدم دسترسی به آرشیو کمپانی هند شرقی هلند نتوانست آماری از میزان واردات کالاهای این کمپانی به ایران در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم به دست دهد، اما آمار فلور از میزان فروش کالاهای کمپانی هند شرقی هلند در اصفهان در دوره شاه عباس دوم در جدول ۵ آورده می‌شود (فلور، ۱۳۷۱، ۸۸).

جدول ۵. میزان فروش کالاهای کمپانی هند شرقی هلند در اصفهان در دوره شاه عباس دوم

سال (میلادی)	مبلغ به محمودی
۱۶۵۲-۵۳	۳۱/۲۶۳
۱۶۵۶-۵۷	۳۲/۶۲۰
۱۶۵۷-۵۸	۵۵/۹۷۴
۱۶۵۹-۶۰	۱۰۳/۳۵۸
۱۶۶۰-۶۱	۲۰۶/۲۹۹
۱۶۶۱-۶۲	۲/۲۸۰
۱۶۶۲-۶۳	۷/۰۴۸
۱۶۶۳-۶۴	۲۳/۰۳۴
۱۶۶۵-۶۶	۵۰۸

چنانکه در جدول مشاهده می‌شود، کمپانی هلندی کالایی به ارزش ۹۶۹/۸۷۶ محمودی^۱ وارد ایران می‌کرد که رقم قابل توجهی است.

نتیجه‌گیری

تقریباً دو دهه پس از تشکیل کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند در اوایل قرن هفدهم میلادی، نمایندگان آنها نه برای اشغال اراضی و اهداف سیاسی، که به منظور تجارت وارد ایران شدند و با انعقاد قراردادی با شاه عباس یکم، فعالیت‌های تجاری خود را آغاز کردند. آنها به تدریج به عمده‌ترین شرکای تجاری خارجی ایران تبدیل و برای سودآوری بیشتر وارد عرصه رقابت تجاری شدند. چندین عامل در رقابت تجاری این کمپانی‌ها در ایران در دوره شاه صفی و شاه عباس دوم نقش داشت. لغو انحصار صادرات ابریشم توسط شاه صفی، اگرچه در آغاز باب میل کمپانی‌ها به ویژه کمپانی هند شرقی هلند بود، اما با بستن عوارض سنگین به خرید ابریشم از بازار آزاد، کمپانی‌ها به همان روال سنتی ابریشم را از شاه می‌خریدند و در این زمینه مجبور بودند با دربار صفوی قرارداد ببندند. از میان قراردادهای سه‌گانه

۱. در دوره صفوی یک سکه محمودی برابر با صد دینار و یا نیم‌عباسی بود (دیانت، ۱۳۶۷، ۲۴۲/۲).

صفویان با کمپانی‌ها آن قراردادی که با دربار سر و کار داشت و دارای شرایط و موادی دربارهٔ فروش ابریشم ایران در ازای کالا بود و یا با پول نقد معامله می‌شد، با اهمیت‌تر بود. در این زمینه کمپانی هند شرقی هلند به دلیل آنکه نسبت به رقیبش، کمپانی هند شرقی انگلیس، قدرت دیپلماسی و چانه‌زنی بیشتری در مذاکرات داشت، قراردادهای مطلوب‌تری با ایران می‌بست. در نتیجه فعالیت‌های کمپانی انگلیس تا حدود زیادی محدود شد، تا جایی که این کمپانی حتی قدرت انعقاد قراردادهای تجاری را هم از دست داد و در طول دورهٔ شاه عباس دوم، منابع از صادرات ابریشم ایران توسط این کمپانی گزارشی ثبت نکرده‌اند. از دیگر مشکلات کمپانی انگلیسی در این دوره کمبود نقدینگی (پول نقد) بود که نتوانست بر آن غلبه کند. کمپانی انگلیس ضمن اینکه به دلیل کمبود پول نقد نمی‌توانست از بازار آزاد ابریشم خریداری کند، در تجارت با دربار صفوی هم مشکل داشت، چون حداقل می‌بایست یک چهارم خرید خود را به صورت پول نقد انجام دهد. این در حالی بود که کمپانی هند شرقی هلند به دلیل آنکه سرمایهٔ کافی در اختیار داشت و از نظر تشکیلاتی سازمان‌یافته‌تر و ثروتمندتر از کمپانی انگلیسی بود، مشکل چندانی در پرداخت پول نقد نداشت و در کنار تجارت با دربار صفویان، از بازار آزاد نیز ابریشم خریداری و صادر می‌کرد. جنگ‌های انگلستان و هلند در نیمهٔ دوم قرن هفدهم میلادی بر رقابت این کمپانی‌ها در ایران تأثیر گذاشت. با شکست انگلیسی‌ها، دولت ایران از انعقاد قرارداد و معامله با کمپانی انگلیسی خودداری کرد. تأثیر دیگر این جنگ این بود که کمپانی هند شرقی هلند با وارد آوردن خساراتی به کشتی‌های تجاری کمپانی انگلیسی عملاً تجارت آنها را در خلیج فارس به مدت چند سال متوقف کرد. کمپانی‌ها، به ویژه کمپانی هند شرقی هلند، تا زمانی که ابریشم در بازارهای اروپا خریدار داشت، برای خرید آن از ایران تلاش می‌کردند، اما از میانه‌های قرن هفدهم با این دیدگاه که ابریشم ایران توانایی رقابت در بازار را ندارد، ابریشم کمتری از ایران خریدند و به صدور نقدینگی‌شان و نیز قاچاق مسکوکات طلا و نقره پرداختند. به رغم دستور ممنوعیت خروج این مسکوکات در دورهٔ شاه عباس دوم، کمپانی هلندی همچنان به صدور آن ادامه داد. کمپانی انگلیسی هم در این زمینه به دلیل کمبود نقدینگی چندان موفق نبود.

ماحصل کلام آنکه کمپانی هند شرقی انگلیس در دورهٔ شاه صفی و شاه عباس دوم در رقابت تجاری با کمپانی هلندی ناکام بود و کمپانی هند شرقی هلند صادرات و واردات خارجی ایران را در این دوره در قبضهٔ خود گرفته بود.

Refrence

- Afshar, Iraj. 2001. *History office (Collection of historical documents and sources)*. Tehran: Bonyad Moqofat Dr. Mahmud Afshar. [In Persian]
- Aghajeri, Hashem, Zahra Qashqaeinejad. 2013. Depreciation of money in the economy of the Safavid era and factors affecting it. *History of Islam and Al-Zahra University*. No. 18. Pp 1-13. [In Persian]
- Ahmadi, Nozhat, Zahra zareian jahromi. 2016. Investigating the East India Company's business practices and its impact on Persian Gulf trade in the Safavid era. *Sokhan Tarikh*. No.14. pp 55-87. [In Persian]
- Amin. Abdulamir. 1991. *British interests in the Persian Gulf*. Translated by Ali Rajabi Yazdi. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Aqil, Mostafa. 2012. *International competition in the Persian Gulf 1622-1763*. Translated by Yaser Qazvini Haeri. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Astarabadi, Seid Hasan Ibn Mortaza Hosseini. 1985. *Az Sheikh Safi ta Shah Safi*. Edited by Ehsan Eshraqi. Theran: Elmi. [In Persian]
- Bayani, Khanbaba. 1971. The relations between Iran and the Netherlands during the Safavid era documented by archival documents. *Historical reviews*. No.2. pp 107- 140. [In Persian]
- Borazesh, Amir Hossein. 2013. *Political and diplomatic relations between Iran and the world during the Safavid period*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Braudel, Fernand. 1993. *Capitalism and Material Life (1400- 1800)*. By introduction Parviz Piran. Translated by Behzad Bashi. Tehran: Nashre ney. [In Persian]
- Brinton, Crane, John Christopher, Robert Lee Wolff. 1959. *The history of Western civilization and its foundations in the East*. Translated by Parviz Darush. Tehran: Ketabkhane Ibn Sina. [In Persian]
- Diyanat, Abul hasan. 1988. *Historical culture of values and measurements*. Tabriz: Nima. [In Persian]
- Falsafi, Nasrollah. 1937. *The history of relation between Iran and Europe*. Tehran: chapkhane Iran. [In Persian]
- Ferrier, R.W. 1973 "The Armenians and the East India company in Persia in the seventeenth and Early Eighteenth Centuries", *The Economic History Review*. New series. vol 26. No 1.
- Ferrier, R.W. 1986." *The Terms and Conditions under which English trade was Transacted with Safavid Persia* ", Bulletin of the School of oriental and African studies. university of London. Vol. 49. No. 1.
- Ferrier, Ronlad. 2001. Trade in the Safavid era, *The Cambridge history of Iran, The Safavid*

- period*. Translated by Yaghoub Azhand. Tehran: Jami. [In Persian]
- Floor, Willem and Patrick Clawson. 2000. Safavid Iran search for silver and gold. *International Journal of Middle East Studies*. Vol 32. No 3.
- Floor, Willem. 1992. *Essays on social history of Iran (Trade disputes between Iran and the Netherlands in the Afsharian and Zandian era 1712-1715)*. Translated by Abulqasem seri. Tehran: Tous. [In Persian]
- Floor, Willem. 1996. "The Dutch and the Persian Silk Trade" in: *Safavid Persia*. Edited by Charles Melville. London, New York: I. B. TAURIS.
- Floor, Willem. 2006. *The Persian Gulf, A Political and economic history of five port cities 1500-1730*. Washington: mage publishers.
- Floor, Willem. 2022. Trade in Safavid Iran, In: *The Safavid World*. Edited by Rudi Matthee. London, New York: Routledge.
- Foran, John. 1998. *Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution*. Translated by ahmad Tadin. Tehran: Rasa. [In Persian]
- Herzig, Edmund. M. 1992. The volume of Iranian raw silk export in the Safavid period. *Iranian studies*. Vol 25. No ½. 1992.
- Isfahani Mohammad Masoum Ibn Khajegi. 1989. *kholasa al-siyar*. Edited by Iraj Afshar. Tehran: elmi. [In Persian]
- Isfahaniyan Davoud. 1988. *Developments in Europe during the Renaissance*. Tabriz: Tabriz University. [In Persian]
- Katof, Fedot Afanas Yevitch. 1977. travelogue. *Translated by Mohammad Sadegh Homayon Fard*. Tehran: ketabkhane Meli Iran. [In Persian]
- Keivan, Mehdi. 2004. The invasion of the commercial bourgeoisie of the West to Iran and the extinction of the Safavid dynasty. In: *The collection of articles Safavid conference in the scope of Iranian history*. Edited by Maghsoud Ali Sadeghi. Tabriz: Stoude. [In Persian]
- Kennedy, Paul. 2003. *The rise and fall of the great powers*. Translate by Mohammad Qaed, Naser Movafaghiyan, Akbar Tabrizi. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Lockhart, Laurence. 2004. *The fall of the Safavid dynasty and Afghan occupation of Persia*. Translated by Esmail Dolatshahi. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Lorimer, J.G. 2009. *Gazetter of the Persian Gulf*. Translated by Abdul Mohammad Ayati. Tehran: Bonyad Iranshenasi. [In Persian]
- Luft, Paul. 2001. *Iran unter Schah Abbas II*, translated by Keykavous Jahandari. Tehran: Markaz chap entesharat Vezarat amoor khareje. [In Persian]
- Matthee, Rudi, 1993. "The East India Company Trade in Kerman wool (1658-1730)". *Etudes Safavides*. Jean Calmard éd. Paris -Tehran.

- Matthee, Rudolph. P. 2009. The foreign economy and policy of Safavid era. Translated by Hasan Zandieh. Qom: Pazhoheshgah Hoze va Daneshagh. [In Persian]
- Matthee, Rudolph. P. 2022. *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730*. Translated by Mani Salehi Alame. Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- Mill, James. 1997. *The history of British Indian*. London: Routledge.
- Navaei, Abdul hossein. 1981. *Iranian political documents and correspondence from 1038 to 1105 H*. Tehran: Bonyad Farhang Iran. [In Persian]
- Navaei, Abdul hossein. 2008. *Iran political and economic relation in Safavid period*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Olearius, Adam. 1984. *travelogue*. Translated by Ahmad Behpour. Tehran: Sazman Entesharati & Farhangi Ebtekar. [In Persian]
- Palmer, Robert Roswell. 2004. *A history of the Modern World*. Translated by Abul Qasem Taheri. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Savagheb. Jahanbakhsh. 2006. Investigating the factors of Iran's economic decline in the era of Shah Safi. *Farhang*. No. 60. Pp 25-62. [In Persian]
- Savane negar Tafreshi, Abul Mafakher Ibn Fazlollah Hosseini. 2009. *History of Shah Safi (The history of Iran's developments in the years 1038-1052 H)*. Edited by Mohsen Bahramnejad. Tehran: Miras Maktoub. [In Persian]
- Shafeiee Nejad, Abbas. 2021. Thematic of money. *Marefat*. No. 281. Pp 93-100. [In Persian]
- Shardin, Jean. 1995. *travelogue*. Translated by Eghbal Yaghmaei. Tehran: tous. [In Persian]
- Steensgaard, Niels. 1973. *Carrac Carvans and Companies: the structural crisis in the European- Asian trade in the early 17 century*. Student literature.
- Steinmann, Linda. k. 1987. Shah Abbas and the Royal Silk, 1599-1629. *Bulletin British Society for Middle Eastern studies*. Vol 14. No 1.
- Tavernier, Jean-Baptiste. (without date). *Tavernier travelogue*. Translated by Abu Torab Nouri. Edited by Hamid Shirani. Isfahan: Ketabkhane Sanaei & Kitab froushi Taeid Isfahan. [In Persian]
- Vogel, Spiel. 2014. *Western Civilization*. Translated by Mohammad Hossein Arya. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Weber, Max. 2006. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Abdul karim Rashidiyan, Parisa Manouchehri Kashani. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Wilson, Arnold. 1969. *Persian Gulf*. Translated by Mohammad Saiedi. Tehran: Bongah Tarjome va Nashre Ketab. [In Persian]